

Ortadoğu'da Dinsel ve Mezhepsel Çatışmalarda Ulemanın Rolü Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım

Muammer İskenderoğlu

[Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bölümü]

Özet

Çatışma tarih boyunca insan ve toplum hayatının kaçınılmaz unsurlarından biri olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Toplumsal çatışmalara çok çeşitli nedenler kaynaklık edebilir. Bu çatışmalarda çoğu zaman gerçek neden gizlenebilir, bunun yerine başka bir neden gerçek nedenmiş gibi sunulabilir. Dinsel ve mezhepsel çatışma tabirine tarihin değişik dönemlerinde rastlamak mümkündür. Bu çatışmalarda gerçek nedenin din ve mezhep mi olduğu, yoksa din ve mezhebin gerçek nedenleri gizleme ve çatışan tarafları çatışmaya daha kolay ikna etme aracı olarak mı kullanıldığı ile ilgili, tarihsel vakalar üzerinden uzunca tahliller yapılabilir. Dinsel ve mezhepsel çatışma tabirine rezervimiz olmakla beraber, bu yazımızda klasik tabirle ulemanın, modern tabirle gerek resmi dini kurumların temsilcileri olarak, gerek sivil toplumun kanaat önderleri olarak karşımıza çıkan din adamları veya bilginlerinin toplumsal çatışmalardaki rollerini ve takındıkları tavırları değerlendireceğiz. Her ne kadar ulemanın tarihsel süreç boyunca çatışmalar karşısında takındıkları tavır açısından yekvücut olduğu söylenemezse de, büyük bir kesimin tavrının 'yangına körükle gitmek' deyiminde tam ifadesini bulduğu söylenebilir. Ulemanın bu tavrının altında yatan temel neden nedir? Bu yazımızda öncelikle bu soruya kısa bir cevap sunacağız. Ardından da günümüzde Ortadoğu'daki çatışmalarda yangına körükle giden ulemanın tavırlarını anlamamıza yardımcı olması açısından, İslam tarihinden birkaç örnek vakia hatırlatacağız. Son olarak da günümüzdeki şahit olduğumuz vakialar göz önünde bulundurulduğunda, ulemanın bu tarihi vakialardan ders çıkarıp çıkarmadıklarına cevap arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu | İslam | Dinsel ve Mezhepsel Çatışma | Ulema

Critical Evaluation of the Role of Ulema in Religious and Sectarian Conflicts in the Middle East

Abstract

Conflict is one of the inevitable aspects of human life, and a number of reasons can be the source of this. In most cases, the real cause of conflict can be concealed and another other reason can be presented as the real one. Religious or sectarian conflict is widely used term, but it is a matter of dispute whether such conflicts described as religious or sectarian are really religious or sectarian, or such term is used as a means of persuading the followers of the religion or sect of non-religious or non-sectarian purpose. This article critically evaluates the historical role of religious scholars or religious leaders in the social and political conflicts in the Middle East. Although it is difficult to claim that historically they all played the same role, it is possible to say that the majority of scholars accepted the role of actively fanning the flames in the conflicts. What is the underlying cause of the attitude of scholars towards social and political conflicts. The author claims that as a result of the attitudes of the religious scholars and leaders, social and political conflicts became theological conflicts; and although it is easy to solve social and political conflicts, it is almost impossible to solve theological ones.

Keywords: Middle East | Islam | Religious and Sectarian Conflicts | Ulema

Giriş

“Yavuz Sultan Selim zamanında kamuoyunu Safevîler’e karşı hazırlamak amacıyla yazdığı risâlede Şah İsmâîl’i ve akîdesini eleştirerek Şîîler’le yapılacak savaşın cihad sayılacağını belirtmesiyle şöhreti artan Kemalpaşazâde...” [*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 25, s. 238]

İlahi bir vahiyle gönderildikleri toplumların yerleşik siyasal ve toplumsal yapılarında radikal değişiklikler yapan, bu toplumların gidişatını değiştiren kurucu önderlerin ardından, değişik dinlerin akıbeti hakkında ciltler dolusu eserler yazılabilir ve de yazılmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse, bu uzun süreçte ilahi dinlerin ilahi olmaktan büyük ölçüde çıkıp artık insani birer kuruma dönüştükleri söylenebilir. Siyasal düzenlerin artık insani bir kuruma dönüştürülen dini tamamen kendi kontrollerine alıp dünyevi emelleri için kullanmalarının insanlık tarihinde birçok örnekleri bulunmaktadır.

İran’ın eski dini geleneği olan Zerdüştlük örneği ile başlayalım: Uzun bir tarihi sürecin ardından Sasanîler döneminde Zerdüştlük devletin resmi dini olarak kabul edilmiş, din ile devletin birlikteliği dini temsil eden kurumun devlet kontrolüne alınması ile sağlanmış ve devletin onayladığı yorum dinin en doğru yorumu olarak kabul edilmiş, bu yorum ruhban sınıfı ya da saray uleması tarafından çoğunluğa dayatılmış, muhalif yorumlar varlığını sürdürebilse de marjinal olarak kalmıştır.¹ Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu’na resmi din olarak kabul edilmesiyle, Hıristiyanlık da benzer bir duruma maruz kalmıştır. Artık Ortodoks Hıristiyanlık, Tanrı’nın dinini veya diğer yorumlarla kıyaslandığında, ona en yakın yorumu ifade etmekten ziyade, siyasi otoritenin doğru kabul ettiği anlayışı temsil eder olmuştur.²

İslam dini kendinden önceki dinlerden farklı bir kaderle mi karşılaşmıştır? İslam Peygamberi’nin vefatının hemen ardından, onun takipçileri olan sahabeler bir daha bir araya gelmemek üzere farklı gruplara ayrılmışlardır. Daha ortada emperyalizm ve onun İslam’ı ortadan kaldırmak için hazırladığı derin planları yokken, Müslümanlar İslam adına bir birlerine en ağır mua-

meleleri layık görebilmişlerdir. Bu süreçte ortaya çıkan farklı siyasi otoriteler, Peygamber varisi olması gereken ulemayı büyük oranda kontrollerine ve hizmetlerine mahkum etmişlerdir. Siyasi otoriteler arasındaki siyasi kavgalar, artık şu veya bu sarayın kontrolünde ve hizmetinde olan ulemanın da yangına körükle gitmesi nedeniyle teolojik kavgalara dönüşmüştür. Artık siyasi otoritenin emriyle belirlenen İslam yorumunu desteklemek ve yaymayı kendine misyon kabul eden saray uleması, kimin gerçek İslam'a mensup olduğuna, kimin ise sapkın hatta kafir olduğuna dair fetva vermeyi en önemli görev adanmıştır. Her bir siyasi otorite etrafında şekillenen bir 'doğru İslam'³ ortaya çıkınca, farklı siyasi otoritenin hizmetindeki ulema arasındaki çatışmalar siyasi çatışmaların da önüne geçmiştir. Neticede siyasi kavgalar kısa sürede çözüme kavuşturulsa ve siyasi barış sağlansa da, ulema tarafından açılan teolojik yaralar artık bu dünyada tedavisi mümkün olmayan ve ancak Tanrı'nın nihai hükmü ile çözümlenebilecek davalara dönüşmüştür.

İslam tarihi sözü edilen bu çerçevede doğrultusunda siyasi kavgaların teolojik kavgalara dönüştürülmesi ve siyasi rakiplerin din silahıyla vurulmasının örnekleri ile doludur. Burada sunulacak geçmişteki olaylarla ilgili birkaç örnek, günümüzdeki çatışmalarda karşılaştığımız 'fetva' savaşlarını anlamamızı kolaylaştıracak niteliktedir.

İslam'ın erken dönemindeki en ciddi siyasi kavgalardan biri Abbasî hilafeti ile Fatımî hilafeti arasındaki kavgadır. Emevîler'in 750 yılında iktidarı kaybetmelerinin ardından neredeyse bütün İslam dünyasının kontrolünü elinde bulunduran Abbasîler, önce 909'da Tunus'ta ortaya çıkıp 973'ten itibaren de Kahire merkezli güçlü bir devlet kuran Fatımîler'in ciddi tehdidine maruz kalmıştır. Şîf-İsmâilî gelenekten gelen Fatımîler siyasi hakimiyet kurdukları bölgeler dışındaki topraklarda da, yani Abbasî siyasi hakimiyeti altındaki bölgelerde de birçok taraftara sahiptiler. Bu dönemde yetişmiş Ebû Hâtim er-Râzî, Kadı Numan, Ebû Yakub Sicistânî ve Nasır-ı Hüseyin gibi misyoner bilginler vasıtasıyla İsmâilîler Abbasî hakimiyetindeki bölgelerde de etkili bir faaliyet sürdürüyorlardı. Bu dönemde Abbasîler de Şîf Büveyhîler'in kontrolünde idiler. Selçuklular'ın yardımıyla Büveyhîler'in kontrolünden kurtulan Abbasîler, Selçuklular ile ittifak yaparak Fatımîler ile mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadelede Selçuklu veziri Nizamulmülk'ün kurduğu Nizamiye medresesinde yetişen meşhur alim Gazâlî'ye Abbasî-Selçuklu ittifakının Bâtıniyye, Karmatiyye, İsmâiliyye ve Ta'limiyye gibi değişik isimlerle anılan siyasi rakiplerini, tabir caizse din silahıyla vurma görevi düşmüştü. Gerisini Gazâlî'nin Türkçe'ye *Bâtınîliğin İçyüzü*⁴ ismi ile çevrilen *Fedâihu'l-Bâtınîyye* adlı eserinden okuyalım:

"Ben Selâmet Şehri (Bağdad)nde kaldığım süre içinde, peygamberliğe, devlet başkanlığına, el-Mustazhır'a mahsus mukaddes makama ... din ilmi ile ilgili bir kitap tasnif ederek hizmet etmeyi vird edindim... Bâtınîler'in reddine dair bir kitap tasnif ederek hizmet etmeme işaret eden, şerefli, mukaddes, peygamberî ve mustazhırî emirler çıktı. Bu emirlerde Bâtınîler'in bidatları ve sapıklıklarını; hile ve desiselerini; halkın ayak takımını ve cahillerini yavaş

yavaş nasıl kandırdıklarını anlatmam; bu konularda açıklamalarda bulunmam isteniyordu. Yine bu emirlerde onların aldatma ve kandırmalarındaki tehlikelerin; İslâm'dan çözülmelerinin; dinden çıkıp şeriatla alâkalarını kesmelerinin; rezillik ve kabahatlarının belirtilmesi; sırlarının deşifre edilmesi ve karanlık işlerinin ortaya çıkarılmasının gerektiği bildirilmektedir... Kendimi yokladım, başka alimler arasında böyle bir şeyle benim muhatab olmamdan dolayı şeref duydum ve tabii derhal bu hitaba kulak verme ve ona uymamın benim için farzı aynlardan biri olduğuna inandım. Çünkü yeryüzünde, akaid kaidelerinde müstakil hareket edebilen zan ve şüphe seviyesinden kesin delil ve bürhan makamına yükselen çok az alim vardır.”⁵

Hiç şüphesiz bu satırlar eserin yazılış amacını hiçbir ilave söze ihtiyaç bırakmadan açıkça ortaya koymaktadır. Burada sorulması gereken soru şudur: Gazâlî'nin bu eserde yazdıkları ne ölçüde hakikati ifade etmektedir? Örnek olarak Gazâlî'nin şu cümlelerini dikkatlice değerlendirmeye tabi tutalım:

“Mezhepler hakkında bilgi veren alimlerin üzerinde tam mutabık kaldıkları husus şudur: Bu daveti, herhangi bir fırkaya bağlı, herhangi bir peygambere inanan, bir din sâliki başlatmamıştır. Bu işi yönlendiren, sade yağdan kıl çeker gibi işi dinden çıkarmaya vardırılmaktadır. Bu iş Mecûsiler ve Mazdekîlerden bir topluluk ile dinsiz düalistlerden bir grup ve eski dinsiz filozoflardan kalabalık bir taifenin karşılıklı akıl danışmalarından ortaya çıktı. Akıllarını, fikirlerini din sâliklerinin hükümranlılığıyla uğradıkları sıkıntılardan kurtulmak için seferber ettiler. Yaratıcıyı inkâr etmek, peygamberleri yalanlamak, haşr ve neşri ve sonunda Allah'a dönüleceğini tezkib etmekten ibaret olan inançlarını söyleyemez oldular... Makalât yazarlarının görüşleri, onların iki ilâha kail oldukları yolunda tereddütsüz birleşmektedir... Kıyameti inkar etmekte kendi aralarında birleşmişlerdir... Mead'a gelince: Bu konuda peygamberlerin bildirdiklerini inkâr ettiler. Cesedlerin haşr ve neşrini de, Cennet ve Cehennemi de kabul etmediler.”⁶

Gazâlî'nin bu ifadelerine dair dönemsel bir takım şartların dikkate alınması gerektiği ileri sürülebilir. Fakat günümüzde de bu guruba ve onların günümüzdeki temsilcilerine yönelik genel bakış açısını yansıttığına göre, burada şu soru üzerinde düşünülmelidir: Gazâlî'nin eserinde kullandığı bu ve benzeri ifadeler, Bâtınîler'in gerçek görüşlerini mi yansıtmaktadır, yoksa siyasi rakibe karşı din silahıyla yapılan bir kara propagandayı mı?

Bâtınîler, Ta'limiler veya İsmâîlîler'in tevhid, peygamberlik ve mead gibi konularda gerçek görüşlerini burada detaylıca ele alma imkanına sahip değiliz. Fakat, özetle, gerek Gazâlî'nin, gerekse ona kaynaklık eden *Makalât* yazarlarının onlar hakkında sundukları portrenin gerçekle örtüşür bir yanının olmadığı söylenebilir.⁷

Şayet dinin batını yorumunun yanlış olduğu düşünülüyorsa, bu yorumu yapanın kimliğine bakılmaksızın yorumun yanlış kabul edilmesi gerekir. Gazâlî'nin de *el-Munkız*'da ifade ettiği bir hakikati burada aktaralım: “Kit akıllıların âdeti işte budur: Kişileri hak ölçüsü ile değil, hakkı kişilere bağlı olarak tanırlar. Akıllı adam, müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib'in -Allah ondan

râzı olsun- sözüne uyar. Demiştir ki: “Hakkı kişilerle tanıma, hakkı tanırsan hak ehlini de tanımış olursun.” O halde akıllı kimse önce hakkı tanır, sonra sözün özüne bakar; eğer hak ise, sözü söyleyen yanlış da olsa doğru da olsa o sözü kabul eder.”⁸ Ne var ki batını yorumu Bâtınîler yaptığında bunu sapkınlık ve küfür olarak niteleyen Gazâlî, birçok eserinde okuyucuya benzer batını yorumlar sunmakta hiçbir sakınca görmemektedir.

Gazâlî'nin batını yorumlarına herkesin anlayabileceği basit bir örnek ile başlayalım: “Köpek bulunan eve melek girmez’ hadisini yorumlarken Gazâlî şunları söyler: “Kalp meleklerin indiği ve eğlendiği bir evdir. Gazap, şehvet, kin, hased, kibir, ucb ve benzerî kötü hûylar üren köpeklerdir. Bu gibi köpeklerle dolu bir kalbe melekler nasıl girsin?”⁹

Batını yorum açısından Gazâlî ile Bâtınîler ve Filozoflar arasındaki görüş yakınlığını görmek isteyenler Gazâlî'nin *Mişkâtü'l-Envâr*'ında Nur Suresi: 35. ayetinde [Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.] geçen mişkât (fanus, kandil), misbah (lamba), zücece (cam), şecer (ağaç), zeyt (yağ) ve nar (ateş) terimlerine getirdiği batını yorumları karşılaştırmalı olarak okuyabilirler.¹⁰ Denebilir ki siyasi olarak filozofları sapkınlık ve küfür ile suçlayıp, onların sapkınlık ve küfürlerine gerekçe olarak belirttiği hususları kendisinin savunmasında bir sakınca görmeyen Gazâlî, aynı taktiği Bâtınîler'e karşı da uygulamada bir sakınca görmemiştir.

İslam geleneği içinde farklı mezheplerin görüşlerinin çarpıtılmasının örnekleri çoktur. Mezhepler tarihi yazıcılığının tarihsel gelişimi değerlendirildiğinde, süreç içerisinde bu alanda, özellikle de Türkiye’de yapılan çalışmalar söz konusu olduğunda, yeterince objektif çalışmaların ortaya çıktığını söylemek de oldukça zordur. Günümüzde Ortadoğu’da çatışmalarda sıkça gündeme gelen Nusayriliğin görüşleri ile ilgili yazılan birçok eser de bu tür çarpıtma örnekleri ile doludur. Buna tipik bir örnek olan İbn Teymiyye’nin Nusayriliğin İslam dışı kabul edilmesine dair fetvası, kendisinden sonraki birçok mezhepler tarihi yazarına da kaynaklık etmiştir. İbn Teymiyye söz konusu fetvasında şöyle yazar:

“Nusayriyye diye isimlendirilen bu grup ve Karimatîler’in diğer grupları olan Bâtınîler, Yahudi ve Hıristiyanlardan, hatta diğer sapkın gruplardan daha sapkındır. Onların İslam toplumuna verdikleri zarar, sapkın Moğollar, Haçlılar ve diğer gruplar gibi İslam ile savaşan kafirlerin verdiği zarardan daha büyüktür. Çünkü onlar eğitimsiz Müslümanlara kendilerinin Şii olduklarını ve Ehl-i Beyt’e bağlı olduklarını göstermektedirler. Halbuki, gerçekte onlar ne Allah’a, ne peygamberine, ne onun kutsal kitabına, ne helal ve harama, ne mükafat ve cezaya, cennet ve cehenneme, ne de Muhammed’den önceki herhangi bir peygambere veya İslam’dan önceki bir dine inanmaktadırlar.”¹¹

Bu metin dikkatlice okunup Bâtınîler ile ilgili Gazâlî'nin yukarıda kısmen alıntıladığımız metni ile karşılaştırılırsa, neredeyse standartlaşmış kalıpların tekrarlandığı fark edilecektir. Bu durumda, yukarıda Gazâlî'nin Bâtınîler aleyhine yazdıkları ile ilgili sorduğumuz soruyu burada da sormamız gerekir: İbn Teymiyye'nin ve onu takiben bir çok alimin Nusayrılık ile ilgili yazdıkları ne ölçüde hakikati ifade etmektedir?

Günümüz Türkiye'sinin en temel meselesinin kaynağı olması açısından, siyasi kavgaların teolojik kavgalara dönüştürülmesi ve siyasi rakiplerin din silahıyla vurulmasının en önemli örneği Osmanlılar ile Safevîler'in kavgasıdır. Şiîliği devletin resmi mezhebi ilan eden Şah İsmail, taraftarlarınınca sadece dünyevi bir sultan değil, aynı zamanda ilahi nurun taşıyıcısı ve zat-ı uluhiyetin zuhur ettiği bir şahıs olarak görülmüştür. Şah İsmail kendisine biçtiği ilahi rolün de motivasyonu ile siyasi düşmanlarını ve muhalefeti temsil eden Sünnîleri akıl almaz yöntemlerle yok etme mücadelesi vermiş, Osmanlı topraklarında da siyasi hakimiyet kurmaya kalkışınca neticede Osmanlı ile çatışma kaçınılmaz hale gelmiştir.¹² İşte tam bu noktada Kemalpaşazâde, *İslam Ansiklopedisi*'nin ifadesi ile, kamuoyunu Safevîler'e karşı hazırlamak amacıyla,¹³ artık İslam tarihinin klasikleşen yöntemine başvurmuş, yazdığı risalede Şah İsmail ve taraftarlarının küfrüne, ülkelerinin darü'l-harb olduğuna, kadın ve erkeklerinin boş olduğuna ve çocuklarının veledi zina olduğuna hükmetmiştir. Bu fetvanın ardından şöhreti artan Kemalpaşazâde, devletin hizmetindeki din kurumunun temsilcisi olarak Osmanlılar ile Safevîler arasındaki siyasi kavgayı teolojik kavgaya dönüştürmüştür. Türk toplumu da bunun bedelini hala ödemektedir.

Osmanlılar ile Safevîler arasındaki siyasi ilişkiler bir kavgalı bir barışık sürüp gitmiştir. Ama Kemalpaşazâde'nin yolunu takip eden öğrencisi Seyhulislam Ebussu'ûd Efendi verdiği fetvalarla, teolojik kavgaya dönüştürülen ihtilafı daha da derinleştirmiştir. Burada söz konusu fetvalardan bir kısmını aktararak okuyucunun değerlendirmesine sunalım:

"Mes'ele: Tâife-i mezbûre Şi'a'dan olmak da'vâ ederler, "lâ ilâhe illâllah" derler iken, bu mertebeyi îcâb eden halleri nedir, mufassal ve meşrûh beyan buyurula?

Elcevap: Şi'a'dan değil, "yetmiş üç fırka ki, içinde Ehl-i Sünnet fırkasından gayri nârdadır" deyu hazret-i Resûl (sallâllâhu aleyhi ve sellem) tasrih buyurmuşlardır, bu tâife ol yetmiş üç fırkanın hâlis birinden değildir. Her birinden bir miktar şer ve fesad alıp, kendiler hevâlarınınca ihtiyâr ettikleri küfr ü bid'atlere ilhâk edip, bir mezheb-i küfr ü dalâlet ihtirâ' eylemişlerdir... Ol zâlimler Kur'ân-ı Azîm'i ve şeriat-i şerîfeyi ve dîn-i İslâm'ı istihfâf eylemekle ve kütüb-i şer'iyeyi tahkîr edip oda yakmak ile ve ulemâ-i dîni ilimleri için ihânet edip kırmak ile ve re'isleri olan fâcîr mel'ûnu ma'bud yerine koyup ana secde eylemekle ve dahi hurmeti nusûs-i kat'iyye ile sâbit olan envâ-i hurumât-i dîniyyeyi istihlâl eylemekle ve hazret-i Ebî Bekr ile hazret-i Ömer'e (radiyallâhu anhum) lâ'n eylemekle kâfir olduklarından sonra, ... cumhûr-i ulemâ-i a'sâr ve emsâr icmâ ile, katilleri mubah olup küfürlerinde sek edenler kâfir olurlar".¹⁴

Siyasi bir kavgada karşı tarafta olanları küfürle itham etmekle yetinmeyip, bu fetvadan şüphe edenleri de peşinen kafir ilan eden Şeyhulislam Ebussu'ûd Efendi, Yüce Allah kendisine şirk koşulması dışındaki tüm yanlışları affedeceğini beyan ederken [Nisa: 4: 48: “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar.”], bu siyasi suçluların tövbelerinin kabul olup olmayacağını tartışabilmektedir: “İmâm-ı A'zam ve İmam Süfyân-i Sevrî ve İmam Evzâgî (rahimehullah) katlarında tamam sıhhat üzere tevbe edip İslâm'a gelicek, eğerçi bu küfürler dahi şâir keferî küfürleri gibi afv olunup katilden necât bulurlar, amma İmam Mâlik ve İmam Şâfi'î ve İmam Ahmet bin Hanbel ve İmam Leys bin Sa'd ve İmam İshak bin Râhûye ve sair uzemâ-i ulemâ-i dinden cem'i kesîr katlarında asla tövbeleri makbûl ve İslâm'ları mu'teber değildir. Elbette hadden katl olunurlar. Hazret-i İmâm-ı Din-penah (eyyedehullâhu te'âlâ ve kavvâhu) zıkr olunan eimme-i dinden, hangi cânibin kavli ile amel ederler ise meşrûdur.”¹⁵

Hem Osmanlı hem de Safevî uleması tarafından verilmiş bu ve benzeri fetvalara sonraki dönemlerde de rastlamak mümkündür. Burada şu soru üzerinde düşünmek gerekiyor: Siyasi iktidarlar arasındaki geçici kavgalara yangına körükle gider gibi müdahil olup, muhalif toplumlara hakikatle alakası olmayan iddialarla itham edip yaraları derinleştiren ulema ve din adamları, artık bu sorunların çözümünde rol alma hakkına sahip olabilirler mi; kendilerine rol verildiğinde, onlardan çözüm beklenebilir mi?

Günümüzde ulus devletlerinin, kabile devletlerinin, hatta aile şirketi devletlerinin siyasi hakimiyeti altındaki Ortadoğu'da, artık ulema Şiilik veya Sünnilik ekseninde çatışmalara taraf olmanın ötesinde, aynı eksende de olsa farklı devlet siyasetleri ekseninde de konum belirleme gereği duymaktadırlar. Bu bağlamda her bir devlet kendi resmi din kurumunu oluşturup bu kurum aracılığı ile dini kendi siyaseti hizmetinde kullanmaya ilaveten, aynı amaca yönelik sözde uluslar arası ulema birlikleri oluşturmuştur. Bu tür yapılanmalara birçok örnek verilebilirse de burada isimlerini vermeyi gereksiz görüyoruz. Burada sorulması gereken soru şudur: Resmi veya sivil görünümü bu kurumlar İslam dünyasında veya dünyada hangi soruna hangi ciddi çözüm önerisi teklif etmişlerdir?

Günümüz Ortadoğu'sundaki çatışmalarda ulemanın rolü ile ilgili özetle şu söylenebilir: Klasik dönemle kıyaslandığında, ulema cephesinde değişen fazla bir şeyin olmadığını söylemek mümkündür. Ortadoğu'da her bir devlet dinin belli bir yorumunu merkeze alıp bunu toplumun tüm kesimine dayatmaktadır. Bu devletlerde sözde yüksek dini tahsil veren kurumlar farklı grupların gerçek öğretilerini araştırıp öğrencilere aktarmak yerine kara propaganda faaliyetine devam etmektedirler. Bu eğitimle yetiştirilen toplum fertleri de rahatlıkla din adına en şiddetli çatışmalara sürüklenebilmektedirler. Saray uleması da farklı gruplar aleyhine dini görünümü siyasi 'fetva' verme görevlerine ifa etmeye devam etmektedirler.

Son olarak, günümüz uleması, şayet bu rütbeyi hak eden bir gruptan söz etmek mümkünse, bu tarihi vakıyalardan ders çıkarmış görünüyor mu? sorusuna verilebilecek kısa cevap şu olabilir: Başka sarayların zalim yöneticileri aleyhine cihat fetvaları çıkarıp, iş dönüp dolaşıp kendi beslendikleri sarayların zalimlerine geldiğinde “sizden olan emir sahiplerine itaat edin” fetvası veren ulemanın, geçmişten zerre kadar ders çıkardıklarını söylemek imkansızdır. Peygamber varisi olan gerçek ulemaya yakışan, dini aile şirketi devletin, kabile devletinin veya ulus devletinin geçici yüce menfaatleri uğruna bir alet olarak kullanmak değil, dinin temel değerleri uğruna mücadele etmek olmalıdır.

Notlar

- 1 Seyyid Haşim Agacery, *Mukaddimeî ber Munâsebât-ı Dîn ve Devlet der İnan-ı Asrı Safevî*, Tahran: İntişarat-ı Tarh-e No, 2010, s. 35 vd. Zerdüştlük ile ilgili, Bkz. Mary Boyce, *Zoroastrians, Their Religious Beliefs and Practices*, London: Routledge & Kegan Paul, 1986; Mehmet Alici, *Kadim İnan'da Din: Monoteizm'den DUALİZM'e Mecusi Tanrı Anlayışı*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012.
- 2 Bkz. H. A. Drake, *Constantine and the Bishops: The Politics of Intolerance*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2002.
- 3 İnan'da doğru inancın sınırı ile ilgili bir değerlendirme için bkz. N. Calder, "İslam Ortodoksluğunun Sınırları", çev. M. İskenderoğlu, *Marife*, 3/2, 2003, s. 197-209.
- 4 Gazâli, *Bâtınlığın İçyüzü*, çev. Avni İlhan, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- 5 Gazâli, *Bâtınlığın İçyüzü*, s. 2-3.
- 6 Gazâli, *Bâtınlığın İçyüzü*, s. 10-11, 23, 27.
- 7 Kendi kaynaklarından İsmâîlîler'in tarihi ve öğretileri için bkz. Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Erdal Toprak, İstanbul: Doruk Yayımcılık, 2005.
- 8 Gazâli, *el-Munkız nine'd-Dalâl*, *Mecmûatu Resâilî'l-İmâm Gazâli* içinde; Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994, s. 546.
- 9 Gazâli, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, çev. A. Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989, c. 1, s. 126; *Mişkâtü'l-Envâr (Nurlar Feneri)*, çev. S. Ateş, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994, s. 50-51.
- 10 Gazâli, *Mişkâtü'l-Envâr (Nurlar Feneri)*, s. 13 vd.; Krş. Mesut Okumuş, *Kur'anın Felsefi Okunuşu, İbn Sînâ Örneği*, Ankara: Araştırma, 2003, s. 107 vd.; Bayram Ali Çetinkaya, *İhvanı Safanın Dini ve İdeolojik Söylemi*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- 11 Fetva metni için bkz. A. Bedevi, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Beyrut, 1971, c. 2, s. 449-457; Yaron Friedman, *The Nusayrîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*, Leiden: Brill, 2010, s. 303.
- 12 Bkz. Agacery, *Mukaddimeî ber Munâsebât-ı Dîn ve Devlet der İnan-ı Asrı Safevî*, s. 54 vd.
- 13 Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 25, s. 238.
- 14 M. Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı: Şeyhülislâm Ebussu'ud Efendinin Fetvaları Işığında*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012, s. 136-137.
- 15 M. Düzdağ, *Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 137.